

ΑΒΙΩΤΙΚΙΟΝ

Οἱ πηγές στὶς ὁποῖες τὸ ἀβιωτίκιον¹ ἀπαντᾷ εἶναι σχετικὰ λίγες. Ἡ πρώτη ἀναφορὰ ποὺ ἔχουμε, ἀπ' ὅσα τουλάχιστον γνωρίζουμε, βρίσκεται σὲ χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρονίκου Β', τοῦ 1294², καὶ ἡ τελευταία σὲ ἀργυρόβουλλο τοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου, δεσπότη τῆς Πελοποννήσου, ὑπὲρ τῆς Μονεμβασίας, τοῦ 1450³. Ὁ ὅρος ἀπαντᾷ κυρίως σὲ χρυσόβουλλα⁴, στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται μαζὶ μὲ φορολογικὲς ὑποχρεώσεις. Ἀπὸ ἀναφορὰς αὐτοῦ τοῦ εἴδους βέβαια εἶναι ἀδύνατο νὰ καθορίσουμε τί ἀκριβῶς ἦταν τὸ ἀβιωτίκιον, διότι στὸ κείμενο γίνεται λόγος γι αὐτὸ χωρὶς καμιά ἐπεξηγήση : «διατηρεῖσθαι ἀνώτερα τῶν κατὰ χώραν ἐπερχομένων δημοσιακῶν ἐπηρεϊδῶν καὶ συζητήσεων ἡγουν ἀγγαρείας, ἀβιωτικίου...»⁵ Ἐξίσου ἀνεπαρκεῖς εἶναι οἱ πληροφορίες ποὺ παίρνουμε ἀπὸ δύο ἄλλα «εἰς ἀβιωτίκιον», τὰ ὁποῖα

1. Ἡ λέξη «ἀβιωτίκιον» παράγεται ἀπὸ τὸ ἐπίθ. ἄβιος = στεῖρος, ἄτεκνος, ἄκληρος. Ἀβιοι, στὶς πηγές, ὀνομάζονται συνήθως οἱ μοναχοί· ἡ ἴδια λέξη στὸν Εὐστάθιο Θεσσαλονίκης σημαίνει αὐτὸν ποὺ δὲν κάνει παιδιὰ, δηλ. τὸν ἄτεκνο ἢ ἄκληρο· βλ. Δ. Βαγιακάκου, Ἀβιος - ἀβιωτική - ἀβιωτίκιον, Ἀθηνᾶ 65 (1961) 191 κ.ἑξ. Ἀπὸ τὸ ἐπίθ. ἄβιος, μὲ τὴ σημασία τοῦ ἄτεκνου - ἄκληρου, σχηματίστηκε ἡ λέξη ἀβιωτίκιον, ἡ ὁποία δηλώνει τὸ φόρο κληρονομίας στὴν περιουσία ἐκείνων ποὺ πέθαιναν ἄτεκνοι. Σχετικὸς μὲ τὸ ἀβιωτίκιον εἶναι καὶ ὁ ὅρος «ἀβιωτική», ποὺ δηλώνει τὴν ἐξοφλητικὴ ἀπόδειξη γιὰ τὸ ἀβιωτίκιον· βλ. Βαγιακάκος, ὁ.π. σ. 197 - 198. Ὁ σχηματισμὸς παρόμοιων λέξεων, ἀπὸ ἐπίθ. ἢ οὐσ. μὲ τὴν κατάληξη -ίκιον, ποὺ δηλώνουν φόρο ἢ ἄλλη ὑποχρέωση πρὸς τὸ δημόσιο, δὲν εἶναι σπάνιος στὴ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ : ζευγάριον > ζευγαράτος > ζευγαράτικιον· κεφαλὴ > κεφαλατίκιον· ἀνεπίγνωστος/οι > ἀνεπιγνωστίκιον κ.ἄ.

2. P. Lemerle, Un chrysobulle d' Andronic II Paleologue pour le monastere de Karakala, Bulletin de Correspondance Hellenique, 60 (1936), 428 - 446. F. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, Μόναχο 1948, ἀρ. 38, σ. 110.

3. F. Miklosich - I. Müller (=MM), Acta et Diplomata, 5, σ. 170. Γιὰ τὴν χρονολόγηση 1450 τοῦ ἀργυρόβουλλου, βλ. St. Binon, L'histoire et la légende de deux chrysobulles d' Andronic II en faveur de Monembasie, Échos d' Orient 37 (1938), 281.

4. Χρυσόβουλλο Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου (1331) : MM 6, 253. Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου (1363) : I. Σακελίωνος, Ἰωάννου Ε' καὶ Ἰωάννου Ζ' τῶν Παλαιολόγων χρυσόβουλλον καὶ ἀργυρόβουλλον, Δελ. Ἰστ. Ἐθν. Ἐτ. 2 (1885), 613. Χρυσόβουλλα τοῦ Στεφάνου Δουσάν (1346) : A. Soloviev - B. Mosin, Diplomata graeca, σ. 44 - 50, 54-62.

5. Lemerle, Chrysobulle, σ. 432. Dölger, Schatzkammern, ἀρ. 38, σ. 110.

έχει εκδόσει ο Ferrari¹. Πρόκειται για έγγραφα που αναφέρουν ότι το άβιωτίκιον έχει εξοφληθεί, γι αυτό και οι κάτοχοι του εγγράφου δεν πρέπει να ένοχληθούν πάλι. Τα άκτα είναι χρονολόγητα, ανήκουν όμως στο 14ο αί. 'Η τελευταία πηγή, από την οποία θα μπορούσαμε να βγάλουμε μερικά πιο ουσιαστικά συμπεράσματα για το άβιωτίκιον, είναι το κείμενο της Νεαρᾶς 26 του 'Ανδρονίκου Β'². Το ίδιο κείμενο στα περισσότερα χειρόγραφα είναι γνωστό ως Νεαρὰ του Πατριάρχη 'Αθανασίου³.

Το πρώτο άρθρο της Νεαρᾶς εξετάζει το άβιωτίκιον. Τα υπόλοιπα άφορούν θέματα όπως την τριμοιρία⁴, την παρθενοφορία, τη δήμευση της περιουσίας των φονέων, τους μοναχούς και μοναχές που ζουν άτακτη ζωή, τους χριστιανούς που δεν τηρούν εκκλησιαστικές έορτές κλπ. Δηλ. το κείμενο στο σύνολό του περιέχει θέματα που ενδιαφέρουν την εκκλησία και την πολιτεία.

'Η Νεαρὰ παραδίδεται σε δύο παραλλαγές: ή εκτενέστερη αποτελείται από ένδεκα άρθρα, ή βραχύτερη από επτά. Δεν είναι όμως ξεκάθαρο αν ή βραχύτερη αντιπροσωπεύει ένα παλαιότερο κείμενο που άναθεωρήθηκε άργότερα ή απλώς μιὰ περίληψη του εκτενέστερου κειμένου. 'Αρχικά, ο Heimbach⁵ είχε υποστηρίξει την αυθεντικότητα της βραχύτερης παραλλαγής, έπισημαίνοντας ότι ή παρουσία διαφόρων σχολίων στην εκτενέστερη αποτελεί ένδειξη του ότι αυτή γράφτηκε άργότερα. 'Αντίθετα, ο Zachariä von Lingenthal⁶ δέχτηκε ότι ή βραχύτερη γράφτηκε από κάποιον νομομάθη, μετά τη δημοσίευση της Νεαρᾶς, για λόγους άγνωστους ως σήμερα. Τέλος, ο Laurent⁷ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ή εκτενέστερη παραλλαγή αντιπροσωπεύει το έπίσημο κείμενο της Νεαρᾶς, που έγινε αποδεχτό από την εκκλησία και το κράτος. Δεν είναι τυχαίο, παρατηρεί ο Laurent, ότι το κείμενο της εκτενέστερης παραλλαγής συμπεριλαμβάνεται στο corpus των έπιστολών του Πατριάρχη 'Αθανασίου που μᾶς παραδίδει

1. G. Ferrari dalle Spade, *Formulari notarili inediti*, Bolletino dell' Istituto Storico Italiano, 33 (1913), 52, 55.

2. *Jus Graecoromanum* (=JGR) I, 534 (έκδ. I. και II. Ζέπου).

3. Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, 5, σ. 122 - 123. 'Αρμενόπουλος, έκδ. Πιτσάκη, 5.95. Βλ. και V. Laurent, *Les Regestes du Patriarcat de Constantinople*, I/IV, σ. 389 - 395.

4. K. Triantaphyllopoulos, *Die Novelle des Patriarchen Athanasius über die τριμοιρία*, Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher 8 (1929/1930) 136 - 146. Ν. Μάτση, 'Η Νεαρὰ του Πατριάρχου 'Αθανασίου περί τριμοιρίας, Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher 21 (1971/1976) 177 - 192.

5. E. Heimbach, ed. Harmenopoulos: *Manuale legum sive Hexabiblos*, Λιψία 1851, σ. XXI - XXII.

6. Zachariä von Lingenthal, *Geschichte des griechisch - römischen Rechts*, Βερολίνο 1892, σ. 141 - 143.

7. Laurent, *Les Regestes*, σ. 392 - 394.

ὁ Vatic. Gr. 2219. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, δὲν σημαίνει ὅτι ἡ βραχύτερη παραλλαγή δὲν ἀντιπροσωπεύει ἓνα ἐξίσου αὐθεντικὸν κείμενον. Ὁ Laurent πιστεύει ὅτι μᾶς παραδίδει τὸ κείμενον τῆς «ζήτησεως» ποῦ ἐπεξεργάστηκε ἡ πατριαρχικὴ σύνοδος. Τὸ κείμενον αὐτό, μολονότι ἀναθεωρήθηκε μετὰ τὴν ὑποβολήν του στὸν αὐτοκράτορα, κυκλοφόρησε ὡς πατριαρχικὸ ἔγγραφο. Τὸ ἴδιο, ἀναθεωρημένο πλέον ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ γραμματεία καὶ ἐπικυρωμένο τὸ Φεβρουάριον τοῦ 1305 ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικον Β', πέρασε στὴ χειρόγραφη παράδοση ὡς Νεαρά τοῦ Πατριάρχου Ἀθανασίου.

ἐκτενέστερη παραλλαγή

Τοὺς μὴ ἐπὶ παιδὶ τελευτῆσαι φθάσαντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας μὴ ἀρπαγὴν παντελῆ τὸ μέρος ὑπέχειν τῶν ὑπαρχόντων τὸ εὐρισκόμενον ζῆν συμφορὰν ἀπάνθρωπον καὶ διπλὴν καὶ πάντη ἀβίωτον, ὡς ἐστὶ καὶ ἀρμοζόντως κοινολεκτούμενον, μὴ παρὰ τῶν τὰ δημόσια διενεργούντων, μὴ παρὰ τῶν εἰς παροικίαν αὐτοὺς ἔχουσῶν ἐκκλησιῶν ἢ μονῶν, ἀλλὰ τὸ τρίτον τοῦ βίου ἐκείνου τῇ δεσποτείᾳ, τὸ τρίτον τῷ ἀπελθόντι, καὶ τὸ τῷ ζῶντι τὸ ἕτερον. εἰ δὲ καὶ οὗτος ἀπέλθοι, πατρί ἢ μητρὶ ἢ ὁμαίμονι ἢ ὅσοις προσώποις ἐστὶ τὸ ἀπὸ νόμου κληρονομεῖν. εἰ δὲ γε μηδεὶς τῶν ῥηθέντων προσῇ τῷ ἀποικομένῳ, τῷ δημοσίῳ τό τε ἥμισυ καὶ μνημοσύνοις ἐκείνου τὸ ἥμισυ.

βραχύτερη παραλλαγή

Ι. Τοὺς μὴ ἐπὶ παιδὶ τελευτῶντας ἄνδρας, ἢ γυναῖκα, μὴ ἀρπαγὴν ὑπομένειν τῶν ὑπαρχόντων τὸ ἑναπολειφθὲν παντελῶς μέρος ἀβίωτον ὄντως, καὶ διπλὴν συμφορὰν, καθὰ καὶ ἀβιωτίκιον ἀρμοζόντως ἐκάλεσαν· οὐ παρὰ τῶν τὰ δημόσια διενεργούντων, οὐ παρὰ τῶν εἰς παροικίαν ἐχόντων

JGR I 534α'

Νεαρά τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως.

Ράλλη - Ποτλῆ V, 122 -123

Νεαρά τοῦ ἁγ. Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανασίου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ γεγραμμένων ἀρχιερέων τῆς ἱερᾶς συνόδου αὐτῆς.

αυτούς, ἢ καὶ Ἐκκλησιῶν, ἢ καὶ μονῶν, ἀλλ' ἔχειν ἡ δεσποτεία τοῦ βίου τὸ τρίτον, τὸ τρίτον ὁ ἀπελθών, καὶ τὸ τρίτον ὁ ζῶν· εἰ δὲ οὕτως ἀπέλθοι, ἐπὶ πατρί, ἢ μητρί, ἢ ἀδελφῷ, ἀνήκειν αὐτοῖς ταῦτα. Εἰ δὲ μὴ ἔξει τινὰ τῶν ρηθέντων, ὑπάγειν τότε τῇ δεσποτείᾳ τὸ ἥμισυ, καὶ μνημοσύνους χάριν ἐκείνου τὸ ἥμισυ.

II. Κελεύομεν τοὺς ἀτέκνους χηρεύσαντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας μὴ ἀρπαγὴν ὑπέχειν τῶν ὑπαρχόντων, μήτε παρὰ τῶν τὰ δημόσια διενεργούντων, μήτε τῶν εἰς παροικίαν τούτους ἐχόντων· ἀλλὰ τὸ γ' τῆς οὐσίας ἐκείνων τὴν δεσποτείαν ἀπολαμβάνειν, τὸ γ' εἰς μνημόσυνα τοῦ ἀπελθόντος ἀναλίσκεσθαι καὶ τὸ ζῶν μέρος ἀπολαμβάνειν τὸ ἕτερον. Εἰ δὲ καὶ τὸ ἐπιζῆσαν ἀπέλθοι μέρος, τοὺς τούτῳ προσήκοντας τὸ ἀπὸ νόμου κληρονομεῖν. Ἄν δὲ μηδεὶς συγγενῆς προσῇ τῷ ἀποικομένῳ, τῷ δημοσίῳ εἶναι τὸ ἥμισυ καὶ τοῖς ἐκείνου μνημοσύνους τὸ ἥμισυ.

Ἐξάβιβλος E 95

Νεαρά τοῦ ἀγ. Πατριάρχου Ἀθανασίου.

Ἡ Νεαρά ὀρίζει ὅτι δὲν εἶναι δίκαιο ἡ περιουσία ὧν πεθαίνουν χωρὶς παιδιά νὰ ἀρπάζεται : α) ἀπὸ τὸ δημόσιο, δηλ. τοὺς εἰσπράκτορες τῶν φόρων β) ἀπ' αὐτοὺς στοὺς ὁποίους ἦταν πάροικοι, δηλαδή τίς ἐκκλησίες καὶ τὰ μοναστήρια. Θεσπίζει δὲ νὰ μοιράζεται στὰ τρία ἡ περιουσία τους: α) ἓνα μέρος νὰ τὸ κληρονομεῖ τὸ ἐπιζῆσαν μέλος (ὁ σύζυγος ἢ ἡ σύζυγος) β) ἓνα ἄλλο — τὸ δεύτερο — ἡ «δεσποτεία» καὶ γ) τὸ τρίτο νὰ προορίζεται γιὰ μνημόσυνα τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποβιώσαντος¹. Ἐπὶ πλέον ἡ Νεαρά ὀρίζει ὅτι ἂν καὶ τὸ ἐπιζῆσαν μέλος πεθάνει, τότε οἱ συγγενεῖς του μποροῦν νὰ κληρονομοῦν τὴν περιουσία του, σύμφωνα μὲ τὸ ἰσχύον δίκαιο. Ἄν ὅμως δὲν ὑπάρ-

1. Σταθμὸς γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ στάθηκε ἡ Νεαρά 12 τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, ἡ ὁποία ὕριζε τὸ ἓνα τρίτο τῆς περιουσίας τῶν «ἀδιαθέτων καὶ ἄνευ τέκνων ἀποβιούντων» νὰ παραχωρεῖται στὴν ἐκκλησία γιὰ ἀγαθοεργούς σκοποὺς. Βλ. *Jus Graecoromanum* I, 235.

χει ἄλλος συγγενής, τότε ὀρίζει ἡ Νεαρά, τὸ μισὸ τῆς περιουσίας πρέπει νὰ περιέρχεται στὸ δημόσιο καὶ τὸ ἄλλο μισὸ στὴν ἐκκλησίᾳ.

Πρὶν ἀρχίσουμε τὴν μελέτη τῶν πηγῶν, ἄς ποῦμε λίγα λόγια γιὰ τοὺς ἐρευνητὲς ποὺ ἤδη ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ἀβιωτικίον. Ὁ Zachariä von Lingenthal¹, ὁ Dölger,² ὁ Lemerle³ καὶ ὁ Ferrari⁴, εἶχαν καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἀβιωτικίον ἦταν φόρος κληρονομίας, ποὺ ἐπέβαλε τὸ δημόσιο στὴν περιουσία ἐκείνων ποὺ πέθαιναν ἄτεκνοι. Στὴν περίπτωση αὐτῇ τὸ δημόσιο ἔπαιρνε τὸ ἓνα τρίτο τῆς περιουσίας, ἐνῶ τὸ ἄλλο τρίτο — τὸ δεύτερο — τὸ κληρονομοῦσε ὁ ἐπιζῶν σύζυγος ἢ ἡ σύζυγος. Τὸ τελευταῖο τρίτο, σύμφωνα μὲ τὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς, τὸ διέθεταν γιὰ μνημόσυνο τῆς ψυχῆς τοῦ νεκροῦ⁵. Σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα κατέληξαν ὅσοι ἀσχολήθηκαν παλαιότερα μὲ τὸ ἀβιωτικίον, στηριζόμενοι κυρίως στὴ Νεαρά τοῦ Ἀνδρονίκου, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ κυριότερη πηγὴ γιὰ τὸν ὅρο αὐτόν⁶.

Παράδειγμα ἐφαρμογῆς τοῦ ἀβιωτικίου, σύμφωνα μὲ τὴν εἰκόνα ποὺ σχηματίσαμε, καὶ μάλιστα γιὰ τοὺς μὴ παρόικους, θὰ μπορούσε νὰ ἀναφερθεῖ ἡ περίπτωση τοῦ Ἀνδρονίκου Φιλανθρωπηνοῦ⁷. Ὁ Ἀνδρόνικος Φιλανθρωπηνός, μέλος τῆς συγκλήτου, ἤθελε νὰ γίνεи μοναχὸς στὴ μονὴ Βατοπεδίου στὸ Ἅγιον Ὄρος. Πρὶν ὅμως ἐκπληρώσει τὴν ἐπιθυμία του, πέθανε ἄτεκνος : «πρὸ τοῦ γενέσθαι ἐτελεύτησεν ἐκεῖ ἅπαις ὧν καὶ ἀδιάδοχος». Τότε ἡ περιουσία του μοιράστηκε στὰ τρία : «κατὰ τὴν ἐπὶ τοῖς τούτοις συνήθειαν μέρος μὲν (τοῦ βίου του) ἀνῆλθῃ διὰ τῶν μοναχῶν ὑπὲρ τῆς ψυχικῆς αὐτοῦ, μέρος δὲ ἐδόθη πρὸς τοὺς αὐτοῦ συγγενεῖς ἔλαβε δὲ καὶ τὸ βεστιάριον τῆς βασιλείας μου μέρος»⁸. Οἱ μοναχοί, θέλοντας νὰ κατοχυρώσουν τὸ μερίδιό τους, ζήτησαν τότε τὴν ἀπόλυση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ προστάγματος⁹.

Μία πρόσφατη μελέτη τοῦ Τουρτόγλου, στὴ Festschrift Zepos¹⁰, ὅπου

1. Lingenthal, Geschichte, σ. 139 - 143.

2. Dölger, Schatzkammern σ. 67 - 68.

3. Lemerle, Chrysobulle, σ. 440f.

4. Ferrari, Formulari σ. 76.

5. Γιὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐνὸς τρίτου καὶ τὴν διάθεσή του γιὰ τὴν ψυχικὴ σωτηρία τοῦ ἀποβιώσαντος βλ. τὴν συζήτησιν τοῦ Γ. Μαριδάκη, Τὸ Ἀστικὸν Δίκαιον ἐν ταῖς Νεαραῖς τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, Ἀθήνα 1922, σ. 274 - 282.

6. Ἐξαίρεση ἴσως ἀποτελεῖ ὁ V. Vasilievskij, ὁ ὁποῖος θεώρησε τὸ ἀβιωτικίον κεφαλικὸ φόρο. Βλ. A. Každan, Agrarnye otnošenija v Vizantii XIII-XIV vv., Μόσχα 1952, σ. 94.

7. Dölger, Schatzkammern, σ. 67.

8. ὁ. π.

9. ἀπαρεκάλεσαν δὲ τὴν βασιλείαν μου οἱ εἰρημένονι μοναχοί, ὡσάν ἀπόλυση προστάγμα εἰς δῆλωσιν τούτου πρὸς ἀνενοχλησίαν αὐτῶν...» ὁ. π. σ. 68.

10. Μ. Τουρτόγλου, Τὸ ἀβιωτικίον». Συμβολὴ εἰς τὸ βυζαντινὸν κληρονομικὸν δίκαιον, Ξένιον, Festschrift Zepos, I, Ἀθήνα 1973, σ. 633 - 645.

τὸ ἀβιωτικὸν ἐξετάζεται ἀπὸ καθαρὰ νομικὴ ἄποψη, καταλήγει στὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα: α) Τὸ ἀβιωτικὸν δὲν ἦταν φόρος κληρονομίας, ἀλλὰ ἀποτελοῦσε κληρονομικὸ δικαίωμα τοῦ δημοσίου. Δηλαδή στὴν προκειμένη περίπτωση τὸ δημόσιο καλεῖται ὡς «ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμος» τῆς περιουσίας ἐκείνων ποὺ πέθαιναν ἄτεκνοι (σελ. 643 - 644) β) Τὸ κείμενο τῆς Νεαρᾶς ἀφορᾷ μόνο τοὺς παροίκους. Δηλαδή ἡ Νεαρὰ καθορίζει τὴν τύχη τῆς περιουσίας ὧσων ἀπὸ τοὺς παροίκους πέθαιναν χωρὶς ν' ἀφήσουν παιδιὰ (σελ. 638-639). Τὴν ἴδια γνώμη εἶχε οὐσιαστικά ἐκφράσει καὶ ὁ Zachariä von Lingenthal¹. Κατὰ τὸν Τουρτόγλου, ὑπῆρχαν δύο διαφορετικὲς νομοθεσίαι γιὰ τὸ ἀβιωτικὸν, ἡ μία γιὰ τοὺς παροίκους καὶ ἡ ἄλλη γιὰ τοὺς ἐλευθέρους. γ) Ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀπαίτηση τοῦ ἀβιωτικίου ἀπὸ τὸ δημόσιο ἦταν νὰ μὴν ἔχει ἀφήσει διαθήκη ὁ ἀποβιώσας (σελ. 634-637). Δηλαδή ἡ ὑπαρξὴ διαθήκης στεροῦσε τὸ δημόσιο ἢ τὸ δεσπότη τοῦ παροίκου ἀπὸ τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτήσῃ τὸ ἀβιωτικὸν.

Ὁ Τουρτόγλου ὑποστηρίζει ὅτι ἡ Νεαρὰ θεσπίστηκε μόνο γιὰ παροίκους². Προϋποθέτει ὅμως ὅτι ὑπῆρχε ἄλλη νομοθεσία γιὰ τοὺς ἐλευθέρους. Κατὰ τὴν γνώμη του, ἡ διαφορὰ στὶς δύο νομοθεσίαι ἐγκνεται στὸ ὅτι ἡ περιουσία τῶν παροίκων μοιράζεται μεταξὺ συζύγου, δεσποτείας, καὶ ψυχικῶν, ἐνῶ τῶν ἐλευθέρων μεταξὺ συγγενῶν, δημοσίου καὶ ψυχικῶν. Στὴν προκειμένη περίπτωση, ἡ Νεαρὰ μεριμνοῦσε ἰδιαίτερα γιὰ τὶς χῆρες τῶν παροίκων μὲ ἀποκλεισμὸ τῶν συγγενῶν τοῦ ἀποβιώσαντος (σελ. 638 - 639).

Ὡστόσο, ἀπὸ τὶς σχετικὰ λίγες μαρτυρίες ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ἀβιωτικίου, δὲν φαίνεται ὅτι οἱ σύζυγοι τῶν ἐλευθέρων ἀποκλείονται ἀπὸ τὴν περιουσία τῶν συζύγων τους γιὰ χάρη τῶν συγγενῶν³. Ὅτι οἱ σύζυγοι διαδέχονται ὁ ἓνας τὸν ἄλλον ἐλλείψει συγγενῶν εἶναι γνωστὸ ἀπὸ παλαιότερες νομοθεσίαι⁴. Ἡ Νεαρὰ φαίνεται νὰ παίρνει ὡς a priori τὸ γε-

1. Lingenthal, Geschichte 412 - 413. Ἐπίσης, Μαριδάκη, Ἀστικὸν Δίκαιον, σ. 283 κ. ἐξ.

2. Ἀβιωτικὸν, σ. 638 - 639. Ἡ ἔννοια «πάροικος» στὶς πηγές ἔχει μιὰ κάπως πλατιά σημασία. Πολλὲς φορὲς πάροικοι χαρακτηρίζονται καὶ ὅσοι εἶχαν δική τους περιουσία, δηλ. παρ' ὅλο ποὺ ἦταν «οἰκοδεσπότες», «κρείττονες», «γονικαρίου» μὲ ἄλλα λόγια γαιοκτήμονες. Βλ. J. Karayannopoulos, BZ 50 (1957) 172 καὶ P. Charanis The monastic properties and the state in the Byzantine Empire, DOP 4 (1948), 90 σημ. 111. Ὁνομάζονται ὅμως πάροικοι, ἐπειδὴ ὁ τόπος ὅπου ζοῦν καὶ ἔχουν τὴν περιουσία τους ἔχει δοθεῖ ἀπ' τὸ δημόσιο σὲ κάποιο «προνοητή». Μολονότι οἱ πάροικοι αὐτοὶ παραμένουν ἐλεύθεροι, στὰ φορολογικὰ θέματα δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ δημόσιο ἀλλὰ ἀπὸ τὸν κύριό τους.

3. Ἡ χῆρα τοῦ Ἐγκαρδίου προφανῶς δὲν ἦταν πάροικος (MM II 342 - 343). Οἱ συγγενεῖς τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ, ποὺ ἦταν συγκλητικός, δὲν καθορίζονται στὸ κείμενο. Ὁ Dölger, Schatzkammern, 67, πιστεῦε ὅτι ἦταν μᾶλλον ἀπώτεροι συγγενεῖς.

4. α' Ἡνίκια τελευταίησ ἄνθρ ἢ γαμετῇ ἀδιάθετοι, καὶ μηδὲνα ἐκ τῶν ἀνιόντων ἢ κα-

γονός αὐτό καὶ γι αὐτό ὀρίζει κληρονόμο τὸ ἐπιζῆσαν μέρος ἀκολουθώντας τὴν προϋπάρχουσα νομοθεσία¹. Ἡ Νεαρά δὲν φαίνεται λοιπὸν νὰ καινοτομεῖ πρὸς χάρη τῶν παροίκων.

Ἡ χήρα τοῦ Ἐγκαρδίου προφανῶς δὲν ἦταν πάροικος (MM II, 342-343). Στὴν περίπτωσή της, παρόλο ποὺ ὑπῆρχε ἡ διαθήκη τοῦ ἀνδρός της, ὑποχρεώθηκε λίγο μετὰ τὸ θάνατό του «παρὰ τῶν τὸ ἀβιωτίκιον ἀπαιτούντων ἐμφανίσαι τὰ ἐγγεγραμμένα τῇ διαθήκῃ ὑπέρπυρα»². Συνεπῶς, δὲν μπορούμε νὰ υποστηρίξουμε ὅτι στὴν περίπτωσή της τὸ δημόσιο καλεῖται ὡς «ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμος» στὴν περιουσία τοῦ Ἐγκαρδίου. Σκοπὸς τοῦ τοῦ μέτρου ἦταν νὰ ὑποβάλει τὴν περιουσία της σὲ φορολογία (ἀβιωτίκιον), ὅπως ἄλλωστε δείχνει καὶ ἡ διατύπωση τοῦ κειμένου, «ἐξ οὗ συνέβη πάντα μὲν καὶ τὰ ὑπὲρ τῆς ἐκείνου ψυχῆς δημοσιευθῆναι»³.

Ὁ Τουρτόγλου⁴, στηριζόμενος στὰ δύο ἔγγραφα ποὺ δημοσίευσε ὁ Ferrari⁵, θεωρεῖ ἐπίσης ὡς βασικὴν προϋπόθεση γιὰ τὸ ἀβιωτίκιον νὰ εἶναι «ἅπαις καὶ ἀδιάθετος», ὁ ἀποβιώσας. Στὴ Νεαρά, ὡστόσο, δὲν γίνεται λόγος γιὰ διαθήκη. Στὴν περίπτωση τῆς χήρας τοῦ Ἐγκαρδίου, ἡ ὁποία κατέβαλε τὸ ἀβιωτίκιον στὸ δημόσιο, ὑπῆρχε, ὅπως εἶδαμε, διαθήκη. Ἐξάλλου, στὴ Μονεμβασία, ὅπου τὸ ἀβιωτίκιον ἐξελίχθηκε σὲ τοπικὸ ἔθιμο, γίνεται σαφὴς διαχωρισμὸς μεταξὺ «ἐξ ἀδιαθέτου» καὶ «ἐκ διαθήκης» διαδοχῆς⁶. Τὸ ἀβιωτίκιον ἀπαιτεῖται ὅχι μόνον «ἐπὶ ἄπαιδος καὶ ἀδιαθέτου», ἀλλὰ καὶ

τιόντων ἢ τῶν ἐκ πλάγιου ἔνομον ἢ φυσικὸν σχολήσαν διάδοχον, τότε ὁ ἀνὴρ εἰς τὴν τῆς γυναικὸς καλεῖσθω ἐξ ὀλοκλήρου κληρονομίαν, καὶ ἡ γυνὴ τὸν ἄνδρα διαδεχέσθω», Πρόχειρος Νόμος, τίτλ. 30, ιθ, JGR 2, 185. Πβ. Ἐπαναγωγή, τίτλ. 33, κβ. JGR 2, 337. Πείρα, τίτλ. 48, 5. JGR 4, 195.

1. Πβ. Ἐκλογὴ Νόμων, τίτλ. 6, στ, JGR 2, 33 : »Εἰ δὲ οὔτε συγγενεῖς εἰσίν, ἔστι δὲ γυνὴ τοῦ τελευτήσαντος, τὸ μὲν ἡμισυ μέρος ἀπάσης αὐτοῦ τῆς περιουσίας ἐκείνη κληρονομεῖτω, τὸ δὲ ἕτερον ἡμισυ μέρος τῷ δημοσίῳ εἰσχομίζεσθαι. εἰ δὲ οὔτε γυνὴ τῷ τελευτήσαντι ὑπεστί, τότε τὴν ἅπασαν τούτου περιουσίαν ὡς ἀκληρονόμητον τῷ δημοσίῳ εἰσχομίζεσθαι».

2. MM 2, 342.

3. MM 2, 342, Βλ. καὶ Lemerle, Un chrysobulle, σ. 441.

4. Ὁ Τουρτόγλου, σ. 637, θεωρεῖ ὅτι ἡ ὑπαρξὴ διαθήκης στεροῦσε τὸ δημόσιο ἀπὸ τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσῃ τὸ ἀβιωτίκιον.

5. Ferrari, Formulari, ἀρ. 11, σ. 52 - 53 : ἄκτον εἰς ἀβιωτίκιον «...ἐφθασεν ἡ θυγάτηρ τοῦ δεῖνα τὸν βίον καταλιπεῖν... ἅπαις καὶ ἀδιάθετος.» Πβ. καὶ ἀρ. 16, σ. 55 : «...συνέβη τελευτήσαι τὸν δεῖνα ἅπαις καὶ ἀδιάθετος» καὶ τὸ ὑπὲρ ἀκληρονόμητου διαφέροντι τῷ δημοσίῳ ἐπιδούς ἡμῖν τὸ μέρος αὐτοῦ κατὰ τὴν αὐτοῦ βραχυτάτην περιουσίαν, τὴν παροῦσαν οὖν γραφὴν ἡμῶν πεποιηκότες ἐπιδεδώκαμεν τῷ διαληφθέντι ὁμοζύγῳ αὐτοῦ ὡς ἂν τῇ ταύτης ἐμφανίᾳ, διατηρησθαι αὐτὸν παντάπασιν ἀνενοχλήτως καὶ ἀκαταζήτητως ἕνεκα τῆς τοιαύτης ἀβιωτικῆς».

6. Δ. Κράνη, Τὸ «Ἀβιωτίκιον» ἐν τοπικῶν ἔθιμον τῆς Μονεμβασίας, Ἐφ. τῶν Ἑλλ. Νομικῶν 37 (1970), 681.

«ἐπὶ ἐνδιαθήκῳς τελευτήσαντος», ὅπως μαρτυροῦν δύο ἀργυρόβουλλα ὑπὲρ τῆς Μονεμβασίας, τὸ ἓνα τοῦ Θεοδώρου Β', δεσπότη τῆς Πελοποννήσου¹, τοῦ ἔτους 1442 καὶ τὸ ἄλλο τοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου, τοῦ ἔτους 1450². Οἱ διατάξεις γιὰ τὸ ἀβιωτίκιον στὰ δύο ἀργυρόβουλλα διαφέρουν ριζικὰ ἀπ' αὐτὲς ποὺ ἤδη ἐξετάσαμε : α) καταλύνουν τὴν τριμερῆ διαίρεση τῆς κληρονομίας τοῦ ἀποβιώσαντος, β) δὲν γίνεται λόγος περὶ τοῦ τρίτου ποὺ ἔπαιρνε ἡ ἐκκλησία, γ) τὸ δημόσιο ἀπαιτεῖ τὸ ἀβιωτίκιον τότε μόνον, ὅταν δὲν ὑπάρχουν συγγενεῖς ἢ ὅταν αὐτοὶ εἶναι μακρινοί, ἀνεξαρτήτως ἐὰν κανεὶς ἀφήνει διαθήκη ἢ ὄχι. Ὅρίζει δὲ τὸ ἀβιωτίκιον νὰ διατίθεται γιὰ τὸ κάστρο τῆς Μονεμβασίας, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα δύο τρίτα νὰ τὰ λαβαίνουν οἱ μακρινοὶ συγγενεῖς.

Ὁ θεσμὸς τοῦ ἀβιωτικίου, ὅπως δείχνουν οἱ πηγές, δὲν εἶχε παντοῦ τὴν ἴδια ἐφαρμογὴ (χῆρα Ἐγκαρδίου) καὶ ἐξέλιξε (Μονεμβασία). Προφανῶς στηρίχτηκε σὲ προγενέστερες νομοθεσίες (Νεαρά ἀρ. 12 Κωνσταντίνου Προφυρογέννητου), μὲ σκοπὸ νὰ περιορίσει τὶς ἐπεκτατικὰς τάσεις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν μοναστηριῶν, καθὼς καὶ τῆς ἀρχουσας τάξης, σὲ βάρος τῶν φτωχῶν.

Ἄν ἐφαρμόστηκαν οἱ διατάξεις τῆς Νεαρᾶς γιὰ τὸ ἀβιωτίκιον καὶ σὲ ποῖο μέτρο, δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε. Τὸ 1397/98 ὁ Μανουὴλ Καλέκας σὲ μία ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Β' Παλαιολόγο διαμαρτύρεται, ἐπειδὴ δὲν ἐφαρμόζονται πιστὰ οἱ διατάξεις τῆς Νεαρᾶς γιὰ τὸ ἀβιωτίκιον³. Στὴν ἐπιστολὴ του ὁ Καλέκας ἀναφέρει τὴν περίπτωση ἐνὸς γνωστοῦ του, ὁ ὁποῖος μετὰ τὸ θάνατο κάποιου συγγενῆ του δὲν ἔλαβε τὸ ἓνα τρίτο τῆς περιουσίας του, ὅπως θέσπιζε ἡ Νεαρά. Ὁ βαθμὸς συγγενείας του μὲ τὸν ἀποβιώσαντα δὲν διασαφηνίζεται στὴν ἐπιστολή. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ὄχι μόνον αὐτὸς ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκκλησία νὰ στερηθεῖ τὰ δικαιώματά της καὶ τελικὰ ὅλη ἡ περιουσία νὰ περιέλθει στὸ δημόσιο : «...ἐφ' ἡμῶν δὲ τούναντίον συνέβη» καὶ τοῦ ὅλου τοῖς βασιλικοῖς ταμεῖοις εἰσοικισθέντος, οὐδ' ἡμῖν οὔτε τῷ τεθνηκότι τὸ εἶδος ἀπεδόθη»⁴.

1. MM 5, 174 - 175.

2. MM 5, 170 - 171.

3. R. Loenertz, *Correspondance de Manuel Calecas*, Βατικανὸ 1950, σ. 122 καὶ 215, 73 - 77 : «ἀνέοι τινὲς προστάττουσι νόμοι τῆς οὐσίας τοῦ μηδὲνα ἔχοντος κληρονόμον ἐγγύθεν, τὸ μὲν ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ τεθνηκότος ἀναλωθῆναι, τὸ δὲ τοῖς κοινοῖς, τὸ δὲ τοῖς συγγενέσι προσενεμῆσθαι. Τοῦτο γοῦν ἢ καλῶς ἔχον ἐφ' ἀπάντων τηρεῖσθαι δεῖ, ἢ παντελῶς ἀνηρῆσθαι.»

4. Ὡ. π. σ. 215, 78 - 79.